

דוד קוליב

דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

משנתם המדינית של הרבנים קלישר ואלקלעי, היא מן הנושאים המיוחדים. המחפש מובאות מוגדרות, יתקשה להשיב על השאלה "מה היתה משנתם המדינית של הרב קלישר ושל הרב אלקלעי?" החוקר המבקש לעמוד על עיקרי כוונתם של שני גדולי ישראל אלה, מבשרי התקומה החדשה של עמנו, ימצא תשובות ממצות לשאלה זו. אל יראה החוקר ברבנים קלישר ואלקלעי "מבשריה של שיטה" בלבד, דבר שעשו רבים מקודמיו, אלא "מבשריה של מטרה גדולה". אין צורך להעלות על במה זו, בהרחבה, או אפילו ברמזים מפורטים, את ההצעות המעשיות המופלאות של הרב קלישר ושל הרב אלקלעי — אותן הצעות בדבר קיומה והגשמתה המלאה של תכנית לישוב ארץ-ישראל, ולהקמת המרכז הגדול של העם היהודי בארץ הקודש. על שיטות אלו כתבו הסטוריונים מובהקים, ואין לנו להוסיף על דבריהם בהודמנות זו. אך יש להזהיר כאן מפני מסקנה אחת, שהיא מוטעית לעניות דעתי — וזו המסקנה הנשמעת לא־אחת במחקרים הסטוריים, שה"מבשרים" כתבו את אשר כתבו, כאילו מתוך גישה מנותקת מראיית סביבתם ומהכרת המציאות המדינית בזמנם.

— אקדים ואביא את מסקנותי ואחרי־כן אנסה להוכיח אותן בשניים אלה. יש דמיון רב בין הרב קלישר והרב אלקלעי: שניהם בילו את התקופות החשובות ביותר בחיי היצירה שלהם בנקודות מוקד של מתיחות לאומית, במקומות שבהם התנגשו השאיפות הניגודות של תנועות לאומיות או לאומיות־דתיות ביתר שאת. דבר שני, הרב קלישר והרב אלקלעי הגיעו אל משנתם הלאומית־יהודית, מתוך עבודתם בהוראה. ולכן, ניתן לומר כי שני יסודות דומים אלה בעבודתם של הרבנים קלישר ואלקלעי, הם המסבירים את הבנתם הגדולה לעניינים מדיניים בזמנם. ה"מבשרים" היו מסוגלים עד מאד, לבאר נושאים הדורשים כושר הבחנה, ואף למעלה מזאת, בבעיות עיוניות ומעשיות של העולם המדיני בזמנם.

יש לזכור דברים אחדים, בנוגע לרקע הכללי בו פעלו הרב קלישר והרב אלקלעי. העיר טורן, עירו של הרב קלישר, היתה אז למעשה "עיר־מבצר"

גרמנית, בתוך אזור סלאבי-פולני עליו שלטה הממלכה הפרוסית. בזמנו של הרב קלישר כבר ניכרים היו הסימנים של שאיפות סותרות ועוינות בין לאומנים גרמניים ולאומנים פולניים באותו אזור. הרב קלישר רמז במ"קומות אחדים לחרדתו מפני התוצאות של הגשמת השאיפות הקיצוניות הללו זו מול זו וגם כולן יחד. ומצד שני, הרב אלקלעי זכה פעמיים ל"שיעורים" מעשיים. הוא היה יליד סאראייבו ועוד זמן רב לפני שעיר זה נודעה בעולם היתה היא מוקד של התנגשות בין נוצרים ומוסלמים באירופה של מאה התשע-עשרה. ככלות הכול, יש לזכור שאפילו בשנת 1914 טענו הקושרים בחקירתם, כי הם ביקשו למחות נגד העול של המוסלמים המוסלמיים, אשר הטילו מרותם הרודנית על הנוצרים בחבל בוסניה. כבר בתחילת המאה התשע-עשרה התגלו בסאראייבו סימנים משמעותיים של רוח לאומנית, מצד פשוטי-עם נוצריים שלא ידעו עדיין על המשנות הפילוסופיות וה-עיוניות של התנועות הלאומיות בזמנם. מסתבר שהתרשמותו העמוקה של הרב אלקלעי מסימני המציאות בסאראייבו, גדלה בזמן שבו עבר לבל-גראד. הרב אלקלעי שימש ברבנות בעיירה סמוכה לבלגראד, ובאזור שבו היו ניגודים בולטים וברורים בין שני עולמות עוינים, עולמה של הלאומנות המאדיארית כנגד הלאומנות הסרבית.

מושגים של "חזון והגשמה" מעולמן של תנועות תקומה לאומית, היו נהירים לרבנים קלישר ואלקלעי מתוך נסיונם האישי. גם הלכירוח של בני הדור הצעיר בזמנם, ברורים היו לשני ה"מבשרים". הרב אלקלעי הגיע אל תחילת הפרסום שלו כאשר ביקש ללמד עברית. היתה זו כוונתו, כפי שהרבה לציין בהערותיו, "לכונן את לשוננו ואת בית חיינו". לכן כתב ספרים, תחילה בשפת לאדינו, ועד מהרה בשפה העברית. מכאן, כי הרב אלקלעי עמד בזמנו על המשמעות הגדולה של לשון יהודית לאומה. המכיר את עיקרי ההתפתחות של תנועות לאומיות במאה התשע-עשרה, יוכל להסכים להנחה זו, שהרב אלקלעי היה מודע וער לכוחה של התודעה החדשה ל"רוח ולשון לאומיים", כפי שגברה בזמנו באירופה. ומאידך, נזכור כי הרב קלישר יסד, עוד לפני מאה עשרים וחמש שנים, בית-מדרש ראשון מסוגו ללימוד פילוסופיה דתית. הוא הוציא ספרים לצרכי ההוראה בתחום זה, ולפני מאה שנה יצא ספרו הנודע בתחום מחשבת ישראל. וכאן, מותר לדבר על נסיון להמחשה מחנכת מצד הרב קלישר. החלק השני של ספרו הכולל, שבו לימד את היסודות של פילוסופיה חדשה ברוח האמונה, יצא לאור בשנת 1869. אבל, עוד לפני אותו חלק שני, יצא החלק השלישי של מפעלו הגדול — באותו ספר שכולנו מכירים היטב, ספר "דרישת ציון". במלים אחרות, הרב קלישר ראה לנכון, להקנות לתלמידיו שומעי

דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

לקחו, מושגים מעשיים על הגשמת משנתו המחשבתית. שוב יסכימו אתי אלה הבקיאים בתולדות התנועות הלאומיות של המאה התשע-עשרה, שאחד מסימני-ההיכר של ההשפעה המחנכת ניכר בשילוב פרקי-עיון פילוסופיים עם פרקים של תכניות מעשיות ומרתקות.

אין לומר, שהרב קלישר והרב אלקלעי נזקקו לדוגמות של הוגים ואנשי-מעשה מאומות העולם, כדי לגבש את מחשבתם והצעותיהם הנועזות על הגשמתה של תקומת ישראל. אך יש לומר זאת לכבודם של הרבנים ה"מבשרים" שהם ידעו להביט נכונה אל סימני המציאות הרוחנית והמדינית בזמנם. יתר על כן, הרבנים קלישר ואלקלעי הוכיחו את היכולת הנדירה שלהם לעשות גדולות בשני התחומים השונים, במחשבה ובדברי-החזון העיוניים כמו במעשה ובהצעות-התיקון הנועזות. מעטים בלבד מן האישים הנודעים בתנועות הלאומיות באירופה במאה התשע-עשרה, ניחוו בשתי התכונות האלו גם יחד.

הרב קלישר והרב אלקלעי נקראו בערוב ימיהם, דווקא, כאשר היו קרובים לגיל השמונים, להגשים הלכה למעשה את משנתם הרוחנית והעיונית. הם נקראו למשימות מרתקות, בתנאים שאיש לא יכול לחזות אותם מראש. שני הרבנים ה"מבשרים" לא נשאו עיניהם לפעולה נודעת וארגונית באר-בעים שנותיהם הראשונות. אבל, הם יצאו, בגיל הזיקנה, להשיב תשובות מעשיות לבעיות שנוצרו בצורה פתאומית למדי. נזכור גם זאת, שתחילתם של גילויים של אכזריות לאומנית היתה לפני מאה שנה בערך, דווקא באזורים שאותם היטיב הרב אלקלעי להכיר. עוד לפני השנים שבהן הופנתה כל האיבה הגלומה של העם הרוסי נגד היהודים, היו מעשי-השתוללות אכזריים באזור הנקרא כיום גבול רומניה-יוגוסלביה. הרב אלקלעי שימש ברבנות באזור, שעליו אפשר לומר היום דבר זה, שסכנות הלאומנות שלוחת-הרסן נתגלו בו לראשונה לבני עמנו באירופה.

כוונתם של הדברים האלה, להזכיר עד כמה ראויים הרב קלישר והרב אלקלעי להירשם ולהיזכר בין אלה שתרמו תרומה נכבדת לעיצוב המטרה, ולא רק להסברת השיטה המובילה אל המטרה, שהיא תקומתנו הלאומית בעת החדשה.

בספר "דרישת ציון" משנת 1861, אנו מוצאים הערה זו: "לגאון ולתפארת היא לעם ישורון, אשר לאהבת ארץ אבות ידרושו, הנקרא נאציונאלה" — נראה שהרב קלישר מתכוון כאן למושג הנאציונאליזם החדש — "וכי נופלים אנחנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם נחשב כאפס למו, נגד אהבת ארצם ועמם?! שימו נא לב: מה עשו אנשי איטאליאן, עם פולין, מדינת הונגריין, אשר השליכו נפשם מנגד, כספם וזהבם, עד אשר דק יטחנו, רוח

יישאם, עבור נחלת ארצם. ואנחנו בני ישראל, אנשי הארץ המפוארה, מושש כל הארץ, נשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו? ! הלא נבוינו בעיני נפשנו, אם כל העמים עשו רק לכבודם, ואנחנו לא לבד כבוד אבותינו".

ויש להזכיר גם זאת, שהרב קלישר אומר באותו פרק מבוא ל"דרישת ציון" דברים משלו על דרכים להגשמתה של שיבתנו לארץ אבות. הוא מבחין בין אלה ש"תורתם אומנותם" וכשרונם בלימוד תורה, ובין אלה שלא ניחנו בכשרון זה. מדבריו יוצא, שהרב קלישר ראה נכונה את הצורך להפנות אלה שאינם מסוגלים להצטיין בלימוד תורה, אל מלאכות מעשיות בבנין הארץ. וכך הוא אומר: "מזה תגדל עטרת תורה, כי אם אין קמח אין תורה. כי כבר קיבלנו דעה נאמנה, שנמצאים שמה" — כוונתו לארץ ישראל — "רבים, אשר אור התורה לא זרח למו, ורוצים בכל לב לקבל עבודת אדמה, והם יחזיקו לימוד התורה ואת לומדי התורה תשושי הכוח, אשר תורתם אומנותם, אשר לא יעזו איש חלילה לומר לכאלה: עיבדו את האדמה! רק עיבדו את השם אלוקיכם".

דברים דומים ואף ברורים ביותר, אומר הרב אלקלעי באחד ממאמריו אחרי 1870. הוא דורש על הפסוק "כי גדול יום יזרעאל", ואומר, "גדול היום שיתקבצו ישראל לעשות ישובים, לעבוד את האדמה, לחרוש, לזרוע, לבנות ולנטוע". והוא מוסיף ואומר, כי הם "יראו בארצם את החובה של דורו, של תפילה ושל מלחמה".

בכל הדברים האלה, מוצאים אנחנו עדות לכוחם של הרבנים ה"מבשרים", להציע תכניות מעשיות לעיצוב דמותו החברתית של הישוב במדינה אשר תקום. ניתן לומר כי המושג "ישוב הארץ" מקבל משמעות מיוחדת בדבריהם, דומה למדי למשמעות המונח "אתגר" בימינו. נזכור שמעטים בלבד מאנשי ההגות בעולמן של התנועות הלאומיות, נתקדמו והרחיקו עד כדי מחשבה יוצרת ומעשית על דמותן החברתית של המדינות המשוחררות.

הרב אלקלעי רואה בישוב-הארץ "דרך התשובה". בנין הארץ והתישבות בה, הם הדרכים היחידות לאותה "תשובה", לפי תפיסתו של הרב אלקלעי. בדבריו של הרב קלישר על "ארץ נושבת", עולה רעיון זה שיישוב-הארץ יביא לגאולה הרוחנית של העם. כאשר אין משימה מעשית בפני העם הרי שהוא "פונה אל אוב ואל ידעוני", כדברי הרב קלישר. וכך אנו קוראים בספרו: "הוי הוי קרית ברליון, אשר בה פועלים אוב וידעונים, גיגור וחבריו, אשר במעשי כשפים וקסמים מנסים ליצור אמונה במקום שאינה קיימת". אם לבאר דברים אלה במונחים של תקופתנו נוכל לומר כך — הרב קלישר סבור, נכונה, כי החוויה הגדולה של המעשה למען חידוש הישוב בארץ-ישראל, היא אשר תתן לעם בארצו את הכוח הרוחני האיתן. בעולמה של

דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

"ארץ נושבת", לא יהיה מקום לספקות בעצם מהותנו הלאומית, ולא יהיה צורך באמצאת "תחליפים" פילוסופיים ותיאולוגיים לאמונתנו. הרב אלקלעי עומד על בעיה זו; כלשונו, "הם ישוּבו בתשובה", ושיבת ציון תהיה גם תשובה ושיבה אל הקדוש ברוך הוא. כידוע, מבחין הרב אלקלעי בין ימים של גאולה שלימה, ובין ימים שבהם יקוים הכתוב "בעיתה אחישנה". יבואו ימי הגאולה המשיחית, ובהם תבוא הגאולה בדרך הנס כאשר הקב"ה יציל את עמו, ובלשונו הרב אלקלעי "ישוב ויקרב ויציל ויגאל את עמו". אך יהיו לפני כן ימים של גאולה מעשית, שתיראה טבעית כביכול, אבל גם היא דרך נס. וזו דרך בנין הארץ ברוח של "תשובה שלימה".

יש גם הבדלים בין התפיסות של הרב קלישר והרב אלקלעי. הבדלים אלה כה מעניינים, עד שהם ראויים למחקר מיוחד. אחד ההבדלים האלה יעורר ענין מיוחד בימינו אלה. זו השאלה של גאולת הרה"בית בירושלים. הרב קלישר הגה חזון של תקומת בית חיינו, עוד בראשית דרכו. הוא חשב, עוד בשנות השלושים בחייו, במונחים שאותם נגדיר בלשונונו כמו "כיבוש עמדה על הרה"בית". הוא דרש להביא קרבנות ציבור ולא קרבנות יחיד בלבד. הוא עמד על דעתו זו בחילופי דעות עם מורו ורבו הרב עקיבא איגר. ירושלים עומדת ברום המעלה במשנתו של הרב קלישר על דמותה של המדינה העתידה. היום, נבין זאת יותר מאי-פעם, עד כמה קרובים אנו להזדהות עם חזונו של הרב קלישר על מקומה הנשגב של ירושלים השלימה בתוך המדינה אשר תקום.

אין תפיסה דומה אצל הרב אלקלעי. הוא הכיר את ירושלים כי הוא עשה בה את שנות לימודיו כנער. משפחתו באה לירושלים לאחר שנאלצה לצאת מאזור המגורים שלה בגולה בגלל הסערות שפרצו שם. ניתן לומר כי יחסו של הרב אלקלעי אל ירושלים היה מפוכח יותר מאשר יחסו של הרב קלישר. הנה כי כן, פנה הרב אלקלעי אל שליחים מלונדון ומפאריס שחשבו למצוא מקום נכון להנצחת זכרו של הרב קלישר לאחר פטירתו. הרב אלקלעי יעץ להם שיכוננו ישוב ביפו דווקא. בדבריו אל שליחים אלה הוא חוזר על המונח "בדרך הטבע", כלומר, הוא מסביר שגאולת ירושלים עיר הקודש בוא תבוא, אך לא בדרך שאותה היינו קוראים היום בכינוי "דחיקת הקץ" אלא בדרך "אבולוציונית".

כדאי להרחיב את הדיבור על דעותיו של הרב קלישר, בדבר הדרכים המעשיות להגשמת תכניתו הגדולה ביחס לירושלים. הוא קורא ל"שרי ישראל", זה כינויו לאנשי הפינאנסים היהודיים הנודעים בתקופתו, שיפעלו בצורה מכוונת למען גאולתה של עיר הקודש. הוא מדבר, בשנה האחרונה

בחיינו, בשמחה על שעלה בידו להשיג את עזרתו של הקונסול הפרוסי לרכישת אדמות ב"קולוניה בואכה ירושלים". בגיל שמונים מביע הרב קלישר את רצונו לשמש כרב של הישוב הזה אשר בו יקיימו את מצוות התורה, כפי דבריו "תורה כמשפט", ואף את שנת השמיטה יקיימו. אין לנו לגרוע מהערכתנו למחשבתו הנועזת, לפי מושגי זמנו — אותה מחשבה שאותה נגדיר בלשונו "הבטחתה של נוכחות מדינית יהודית בירושלים, בסיוע של מעצמות".

כה חשוב מקומה של ירושלים במשנתו של הרב קלישר, עד שהוא יוצא לזויכוח נוקב עם אחד מאנשי עיר-הקודש. איש זה, שקרא לעצמו בשם-הסופרים בן-דוד, יצא במאמר בסוף שנות הששים של המאה הקודמת, ובמאמרו זה בעתון עברי נהג כ"מוציא דיבת הארץ". מסתבר שאותו סופר היה צעיר נמרץ, ובדבריו סיפר בסגנון גאה למדי, כיצד נתן השר משה מונטיפיורי תרומה של שלוש מאות לירות סטרלינג, סכום דמיוני לפי מושגי זמנו בירושלים, אבל בכל זאת אין מים ונקיון אין, ושודדים באים מן החוץ באין מפריע ומתנפלים על בתים וחנויות של היהודים. דברים אלה העלו את מורת רוחו של הרב הישיש, והוא הפליג בדברי תשובתו: "אם ירצה הקב"ה, ישובו הימים הטובים". אמנם, אפשר לטעון מתוך תמהון רב שאותם "ימים טובים" אינם אלא ימיו של איברהים פשה, בנו של מוחמד עלי, בשנות השלטון המצרי בירושלים עד 1840. לא אנחנו נוכל כיום להבין כיצד אפשר לראות באותו איברהים אל-אוואל כעין "שליח מצווה" בחידוש הימים הטובים בירושלים. הרב קלישר אומר על כך בעצמו כי "הקב"ה ימנה את העם" ומוסיף שאם לא איברהים פשה יפעל בשליחות זו, כי אז יהיה זה פשה אחר. יש כאן סימנים שאותם אפשר לפרש לשתי פנים. כנגד דעה המייחסת להרב קלישר כוונות דמיוניות, נוכל להגיע למסקנה הפוכה וחשובה. הרב קלישר הגיע למסקנות דמיוניות שמשקלן היה גדול ומשכנע לפי מושגי זמנו. נזכור אך זאת שאנשי החוץ של שיחרור איטליה ראו בשלטון איטלקי ברומא הבירה תחילה ותכלית של התקומה. בדרכים מחשבתיות שונות לחלוטין, אך באותה תקופה, רואה הרב קלישר את משמעותה של גאולת ירושלים, כעטרה וכערובה למדינה אשר תקום.

לעומת זאת רואה הרב אלקלעי מטרה אחרת, או יותר נכון, דרך אחרת להגשמת הייעוד של מדינתנו. החוויה הכבירה של ההשתתפות במפעל הנשגב היא בבחינת ייעוד. הרב אלקלעי הגיע לתפיסה מעניינת וזו מעידה בברור על התמצאותו הרבה במושגים פוליטיים שנחשבו בזמנו לחדשים. הנה כי כן, כותב הוא באחד מכרוזיו, כי הקב"ה נתן "רסן מתעה" בזמנו. כוונתו של הרב אלקלעי לכתוב בישעיה פרק ל, כח. מדבריו יוצא שהוא

דמיתה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

רואה כ"רסן מתעה" בתקופתו את המושג הנקרא "פרייהייט", והוא מתכוון אל סיסמאות החירות של מהפכות 1848.

בטעות הגיעו אחדים למסקנה שכאילו היה הרב אלקלעי שרוי במחשבות ובמצבים אבסטרקטיים או לא-מציאותיים. בדבריו אפשר למצוא, לראשונה, מחשבות מגובשות על המשטר של המדינה. הוא הציע את הצעתו, להקים "אספת זקנים" בארץ ישראל, ואספה זו נועדה למלא את התפקידים שאכן נתמלאו בבוא העת, על-ידי המוסדות הנבחרים של כנסת ישראל. "אספת הזקנים", לפי הצעתו של הרב אלקלעי, תיבחר כדי לטפל בקידום הישוב של ארץ הקודש. נוכל לתרגם זאת ללשוננו ולומר שהוא הועיד תפקידים מוגדרים בתחום ההתעצמות הפנימית של הישוב היהודי לאותו מוסד נבחר. וכנגד "אספת הזקנים", יהיה מוסד אחד ומוסמך לדון בבעיות המדיניות הגדולות ואלה יהיו "שרי ישראל". הרב אלקלעי נותן אימונו באישים היהודיים שעשו חיל בעולם הכלכלי של זמנו. בדבריו של הרב אלקלעי אודות התפקידים של "שרי ישראל" יש סימוכים להנחה זו שהוא הבין היטב את המהות האמיתית של אותה תמורה כבירה בכלכלה. ולכן הועיד תפקידים של "מדיניות גבוהה" לאישים יהודיים שהצטיינו בתחומים החד-שיים, כפי תפיסתו, של פיננסים ותעשייה. לא לנדיבים ותורמים הוא מתכוון בדבריו על המוסד המדיני של "שרי ישראל", אלא לאישים יהודיים שכבר הוכיחו את כוחם בעיצוב הדמות החדשה של כלכלה ומדיניות באירופה.

הרב אלקלעי ראה זאת כאחת ממטרותיה של המדינה, שהיושבים בארץ ישראל יראו זכות לעצמם למלא משימות חדשות ומלהיבות. הוא ראה בתחיתתה של לשוננו מטרה אחת כגון זו. אך אפשר להראות גם זאת, שהוא עמד על החשיבות של פיתוח משק מודרני בארץ ישראל. אולי נשמע הדבר במקצת כמו אירוניה הסטורית, שהרב אלקלעי פנה לעת זקנה אל יהדות פולין ואל יהדות רומניה בדרישה שישלחו מומחים לארץ הקודש. עליתם של מומחים יהודיים היא, לפי דבריו, סימן אחד של הגאולה. במדינה העתידה לקום יהיו אנשים שילמדו את הקהל כולו כיצד יהיה "קמח יחד עם למוד תורה" בארץ ישראל. יש כאן עדות להכרתו של הרב אל-קלעי שאין להרשות כל נסיון להפוך את ארצנו למקום ריכוז לעניים מרודים בלבד ולכן אין הוא הולך בדרכם של אחרים שביקשו בזמנו להרחיב את המוסדות הפילאנטרופיים בלבד ובעיקר. תזונו של הרב אלקלעי מגיע, לעתים, לכוח כביר, כמו בדבריו על עלייתם העתידה של יהודים רבים ב"ספינות אש מעופפות". הוא מבאר את המונח הזה, בלע"ז "דאמפף-שיפה", ספינות קיטור. אם נתייחס ברצינות אל דברים אלה נמצא בהם אישור להכרתו של הרב ה"מבשר" שהחידושים הטכנולוגיים הגדולים בזמנו הם

העתידים לקדם את הפעולה לגאולת הארץ בעליה הגדולה ובדרכים חדשות ומועילות לבנין הארץ.

נמצא מן הדוגמות האלו שלא הרחבנו עליהן את הדיבור מחוסר זמן, מסקנה אחת וברורה: הרב קלישר התקרב אל התפיסה העתידה של ציונות מדינית, אותה תפיסה שתראה את הפתרון לבעיותינו במתן ריבונות ליהודים. זוהי תפיסה העתידה להתפתח מתקופתו של הרב קלישר ועד לתקופת הרצל. הרב קלישר רואה בריבונות יהודית בירושלים ערובה ראשונית לגאולה מדינית. ואילו הרב אלקלעי רואה בחוויה של יצירה גדולה בארץ הקודש גורם מלכד ומלהיב את תושבי המדינה היהודית העתידה.

יהיה זה נכון לעמוד על דרכם של הרבנים קלישר ואלקלעי להגשמה הלכה למעשה, לעת וקנתם. אפשר להצביע בבירור על נקודת המפנה, שאחריה לא היו דבריהם של הרבנים ה"מבשרים" בגדר חזון בלבד. באמצע שנות הששים של המאה ה-19, היה פוגרום בלתי-אנושי בארץ סרביה. הדבר קרה אחרי קרבות-דמים בין כוחות צבא תורכיים ובין לוחמים סרביים אשר התארגנו, בעת ההיא, לפי שיטות מחתרת שנהפכו למתכונת לתנועות מזוינות עד לזמננו. מתוך רגשי נקם פראיים התנפלו לוחמים כאלה על קהילה יהודית קטנה, קהילת שבץ ששכנה לא הרחק מגבול רומניה. יהודי שבץ נאלצו להימלט על נפשם ואמנם שלחו אליהם הקהילות הגדולות "גואלים ועוזרים" שהציעו להם דרכים לשיקומם מחדש. אך היו אלה מאה בעלי בתים של העיירה הסרבית הקטנה, אשר דרשו זכות של ישוב בארץ ישראל ולא בכל מקום אחר. זו היתה חוויה ראשונה וגדולה, לאלה שיצאו בבשורה שיגיע זמן ויהודים יבואו בהמוניהם לחדש את בנין הארץ. עד לאותה תפנית הסטורית, נשמעו דבריהם של הרבנים קלישר ואלקלעי כמו חזון והלכות לימי המשיח.

ולכן, נתמלאו הרב קלישר והרב אלקלעי רוח של צפייה גדולה לסימני גאולה שיבואו עוד בימי חייהם. שניהם מדברים על "מלכים חסידים" שיתנו, כפי תקוותם של ה"מבשרים", את חלקם בחידוש מדינה יהודית, או חלקם בעבודה "לפאר מחדש את ארץ הקודש". ברקע ההסטורי לדברים אלה, כדאי לציין שהעולם המדיני בשנות הששים של המאה התשע-עשרה חיכה למלחמה אירופית גדולה עד לחלוקתה של הקיסרות העות'ומנית. מלחמה כגון זו לא פרצה לפני 1870 ואחד מטעמי מניעתה היה הסכסוך הצרפתי-פרוסי שעלה לרומו של העולם דאו. אבל היה יסוד הגיוני, ולא רק יסוד של חזון נרגש, לאותה תקווה לתמורה גדולה בעולם המדיני, עד שמדינאים ומלכים יראו את צידקת השאיפה לחידוש מדינה יהודית.

אחד מסימני הכרתם המעשית של הרב קלישר והרב אלקלעי בעת ההיא,

דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

נמצא במסמכים על יסודה של מקווה ישראל. באיגרתו למען בית-הספר החדש במקווה ישראל קרא הרב קלישר להקים "בית לימוד אשר ישמש לאוקונומיה", וכוונתו להקניית מושגים חדישים, כפי תפיסת זמנו, בתחומים משקיים וטכניים. מטעמים מובנים, אין למצוא באיגרתו זו של הרב קלישר דברים מפורטים על תקוותו, שמקווה ישראל תהיה אחת מן התחנות בדרך למדינה ריבונית בירושלים ובסביבתה. תקוותו של הרב אלקלעי היתה זו שבית-הספר החקלאי ישמש כמו מרכז לשוב חדש בסביבתו. שניהם הבינו זאת, לפני מאה שנה, שבאה לפתע הזדמנות גדולה וחד-משמעית להגשמה המעשית של חזון הגאולה המדינית בארץ הקודש.

בשנת 1868 הגיש הרב קלישר לקיסר נפוליאון השלישי, באמצעות שני שליחים, תזכיר מפורט מאד על תכניותיו "לישוב ירושלים ולקיום העם" בארץ הקודש. הוא הסתמך על כך, בתזכירו זה, שאחד ממזכיריו של נפוליאון השלישי הקדים וכתב דברים בכיוון דומה. היה זה הדיפלומט הצרפתי ארנסט להראן, שראה בחזונו מדינה יהודית בחסות צרפתית. אך כדאי להוסיף לכך שהצעתו של הרב קלישר באה שנים אחדות בלבד לאחר שהקיסר הצרפתי הקים מעין מדינת-חסות, או "רורבאט לאומי" בחבל לבנון. ואמנם זמן קצר לאחר מכן, באה פעולה מדינית מובהקת מצד הרב קלישר. בפברואר 1870, קם אדולף כרמייה בפאריס והשמיע בהתרגשות ובפאתוס דברים על "ירושלים עיר אבותינו", שתהיה עיר של בני-חורין. "ירושלים שלנו תהיה", אמר כרמייה, שאיש לא יחשוב עליו שהיה בעל תודעה לאומית עזה. כרמייה הוסיף ודיבר על "אמונתנו הקדושה וגאולתנו, בירושלים הן עצורות". כאן, בדבריו של איש-ציבור יהודי צרפתי יש עדות ברורה לכוחה של ההשפעה המשכנעת של הרב קלישר.

לפני מאה שנה כבר ניכרו סימנים מסוימים של פעילות מדינית מחושבת, בין שאר המחשבות והמעשים למען גאולתנו במדינתנו. הרב קלישר, וגם הרב אלקלעי, ידעו להעריך את הכוח המדיני של "אליאנס איזראלית", זו חברת "כל ישראל חברים". במבט לאחור, נוכל לדבר על תקוות יתירות או תמימות. השפעתה של "אליאנס" בעולם המדיני, קטנה לאין שיעור לאחר תבוסתה המפתיעה של צרפת בשנת 1870. אך לפני קרב סדאן, לא היה שמץ של חוסר-הגיון בתקווה זו, שהארגון היהודי החדש, חברת "כל ישראל חברים", תמלא תפקיד של הסברה מדינית מועילה. נמצא כאן אישור להנחה זו שהרב קלישר ראה את הפעילות המדינית בעולם למען המדינה, כאחד האמצעים לחיזוקה של רוח תזון-הגאולה בתפוצותינו. חזונו מצא הדים ברורים למדי וגם מרשימים בפאריס של השנים לפני 1870. הרב קלישר השתמש במונח "נס לעמים" לגבי המדינה העתידה. נוכל

להסביר זאת, בלשוננו, כסימן להכרתו זו שאחת ממטרות הקיום של המדינה היהודית היא הגשמת החזון במלואו. ולכן אין למצוא אצלו כל רמז, כאילו רצונו בהקמתה של מדינה כאותן מדינות חדשות אשר קמו בזמנו בבאל-קאנים. עד היכן הגיעה העוצמה של חזונו, זאת נוכל ללמוד מדבריו של הרב קלישר בשנת 1871. הרב הישיש שהתכוון בעת ההיא לעלות לירושלים כדי לשמש ברבנות בישוב היהודי החדש שיקום בקרבת הקאסטל, ראה בחזונו הופעתם של "צעירים בני חיל" בלשונו, "פוליצי-אורדנונג". בטחון ציבור יהיה בירושלים לאחר שיקום כוח של צעירים לוחמים ומסוגלים להדוף התקפות של פראי מדבר על הישוב היהודי העתיד לקום. "להכין שם שומרים, מלומדי מלחמה, למען לא יבואו הערבים לשחת הזרע ומטעי הכרמים, ואז יעשו פוליצי-אורדנונג להשמידם". אין לנו להכניס פירושים מרחיקי-לכת לדברים אלה של הרב קלישר, ואין לנו לומר שהוא הביע כבר בזמנו את המחשבות על כוח-המגן העברי בארץ-ישראל. אך מתוך דבריו אלה, נוכל ללמוד דבר עקרוני על מחשבתו של הרב קלישר, לגבי מטרותיה של מדינה אשר תקום. גם היסוד של ארגון של "צעירים בני חיל", למען הגנתו של הישוב הריבוני בירושלים ובסביבתה, גם זו אחת מהמטרות המרוממות של הפעולה למען הקמת מדינתנו.

עובדה חשובה היא זו שהרב קלישר מצא בזמנו תמיכה רבת-משקל מצד אישיות מעניינת. הרב אשתרוק גירון, החכם-באשי וראש קהילות ישראל בקיסרות העות'ומנית, החליט לעזוב את תפקידו הנכבד בקונסטאנטינופול. הרב גירון עשה רבות, יחד עם הרב נאטונק שבא אליו כשליחו האישי של הרב קלישר, כדי לגאול אדמות מסביב לעיר-המדינה היהודית. הרב גירון היה איש בעל מהלכים בעולמם של שרים ומדינאים בבירה העות'ומנית, ולכן ידע להבחין בין תכניות-שווא ובין אותן תכניות רבות-חזון ונועזות של הרב קלישר.

שיפוטו המציאותי של הרב גירון, מי שהיה בעל דרגה של פשה, בא לביטוי גם בשלב האחרון של פעולת הרב אלקלעי. הרב גירון מצא ענין בתכניותיו של הרב אלקלעי, שלא התרכזו בעת ההיא במחשבה על ריבונות יהודית בקרבת ירושלים, אלא בהקמתם של מוסדות וישובים. משנתברר לאחר התמורה המדינית הגדולה בעולם של שנת 1870, שאין השעה כשרה עדיין לפעולה כמו זו שהוצעה על-ידי הרב קלישר בתזכירו לקיסר נפול-ליאון, הגיע הזמן להערכה יותר גדולה לתכניותיו של הרב אלקלעי — אותן תכניות על הקמת ישובים, אשר "יגבו מעשר" מן הקהילות ברחבי העולם, ואליהם יבואו יהודים מלומדי חקלאות. כדאי לעיין בגליונות של העתון העברי "החבצלת" בשנת 1871, ולראות כיצד עברה התלהבות גדולה

דמותה של המדינה היהודית במשנתם של הרב קלישר והרב אלקלעי

על צעירים בציבור היהודי בארץ ישראל — תחילה, לאור התכנית של הרב קלישר לכינון מדינה, או בלשונו כיום "ישות" יהודית בקרבת ירושלים ובהסכמתה של מעצמה גדולה, ולאחר מכן, לאור תכניתו של הרב אלקלעי. המפנה המדיני באירופה, זה שגרם לכינון הקיסרות הגרמנית אשר לא נחשבה מלכתחילה למסייעת להגשמת החזון של הרב קלישר, לא בא להרבות ידיהם של ה"מבשרים" ושל ההולכים באור הרבנים קלישר ואלקלעי.

עובדה היא שהרב גירון נטל חלק פעיל בדיונים על השאלה היכן יקומו הישובים היהודיים כפי תכניתו של הרב אלקלעי. הרב גירון היה ממודעו של הוויזר הגדול פואד, וידע להכיר בקשיים הצפויים כמו ביתרונות המעשיים של הגשמת תכניתו של הרב אלקלעי. ולכן, חשוב לציין שהרב גירון הביע את דעתו בדפי "החבצלת", שיש להקים את הישובים היהודיים בקרבת יריחו ובעמק הירדן, שם יוכלו לעמוד איתן כנגד פורעים ושונאים ערביים. יש כאן עדות מרשימה לכך, שהרב אלקלעי נתן עוד בזמנו השראה לאנשי-מעשה יהודיים, להגשמת התכנית שאותן הגה והעלה לראשונה הוא בעצמו. הרב אלקלעי היה, כידוע, בעל החזון של "פתח-תקווה", זו אשר קמה רק אחרי פטירתו ומייסדיה נמנו כולם על מוקיריו ומעריציו.

למדנו מדוגמות אלו על תכניות לחידוש הישוב ב"ארץ נושבת" שהרב אלקלעי וגם הרב קלישר ראו במעשי-היצירה למען תקומתה של מדינתנו מטרה גדולה בפני עצמה. עלה בידם של שני הרבנים ה"מבשרים", עוד לפני מאה שנה, להלהיב את רוחם של צעירי הישוב הישן, כשם שהיתה זו זכותו של הרב קלישר, להניע אישים יהודיים בציבור הצרפתי לפעולה נמרצת למען גאולת ירושלים עיר הקודש. אם להעביר את ההסבר לכך ללשון שלנו בזמננו, נאמר זאת, שאחד מקווי היסוד לדמותה של המדינה היהודית העתידה הוא "תהליך דינאמי", תהליך בלתי-פוסק של פעולה בקנה-מידה גדול ומתרחב. פיתוחה של המדינה והתעצמותה, לפי חזונו של הרבנים קלישר ואלקלעי, הם הגורמים שיביאו השראה וגאווה לתושבי המדינה ולאחיהם בתפוצות.

יש מקום להערה עקרונית, בסוף דברי, על המונח המופיע הרבה בכתביהם של הרב קלישר והרב אלקלעי. שניהם משתמשים במונח "ארץ", במקום שאנחנו נשתמש במונח "מדינה". נראה לי שגם זו מורשה ראויה לעיון ולהערכה. כיום, אנחנו המדינה-החברה היחידה בארץ, שכינויה הרשמי הוא "מדינה" — כנגד עשרות "רפובליקות" או "ממלכות" וכיוצא בכך. הגיע הזמן, שנלמד גם לקח זה מדברי הרבנים ה"מבשרים" שהכינוי הנכון מכל הבחינות למדינה היהודית בארץ הקודש יהיה הכינוי המדיני הרשמי "ארץ ישראל".